

Een voortreffelijke beroepshouding

De sociale professional is zijn eigen instrument. Maar hoe verwerf je een voortreffelijke beroepshouding? Door afkijken en uitproberen. We zijn daarbij wel afhankelijk van een gunstige omgeving.

Ed de Jonge

Veel werkzaamheden zijn in sterke mate afhankelijk van gereedschappen of instrumenten. Handenarbeid vereist weliswaar handvaardigheid, maar zonder handgereedschap zijn handwerkslieden volledig onthand. Wat is een timmerman immers zonder hamer en spijkers, zaag en bijtel, meetlat en winkelhaak? De kwaliteit van het werk is daarmee niet alleen afhankelijk van de deskundigheid van de werker maar ook van de deugdelijkheid van het gereedschap. Wanneer bijvoorbeeld een versleten schroevendraaier wordt gebruikt, dan raakt de kop van de schroef beschadigd. Goed gereedschap is het halve werk, zo wil het gezegde.

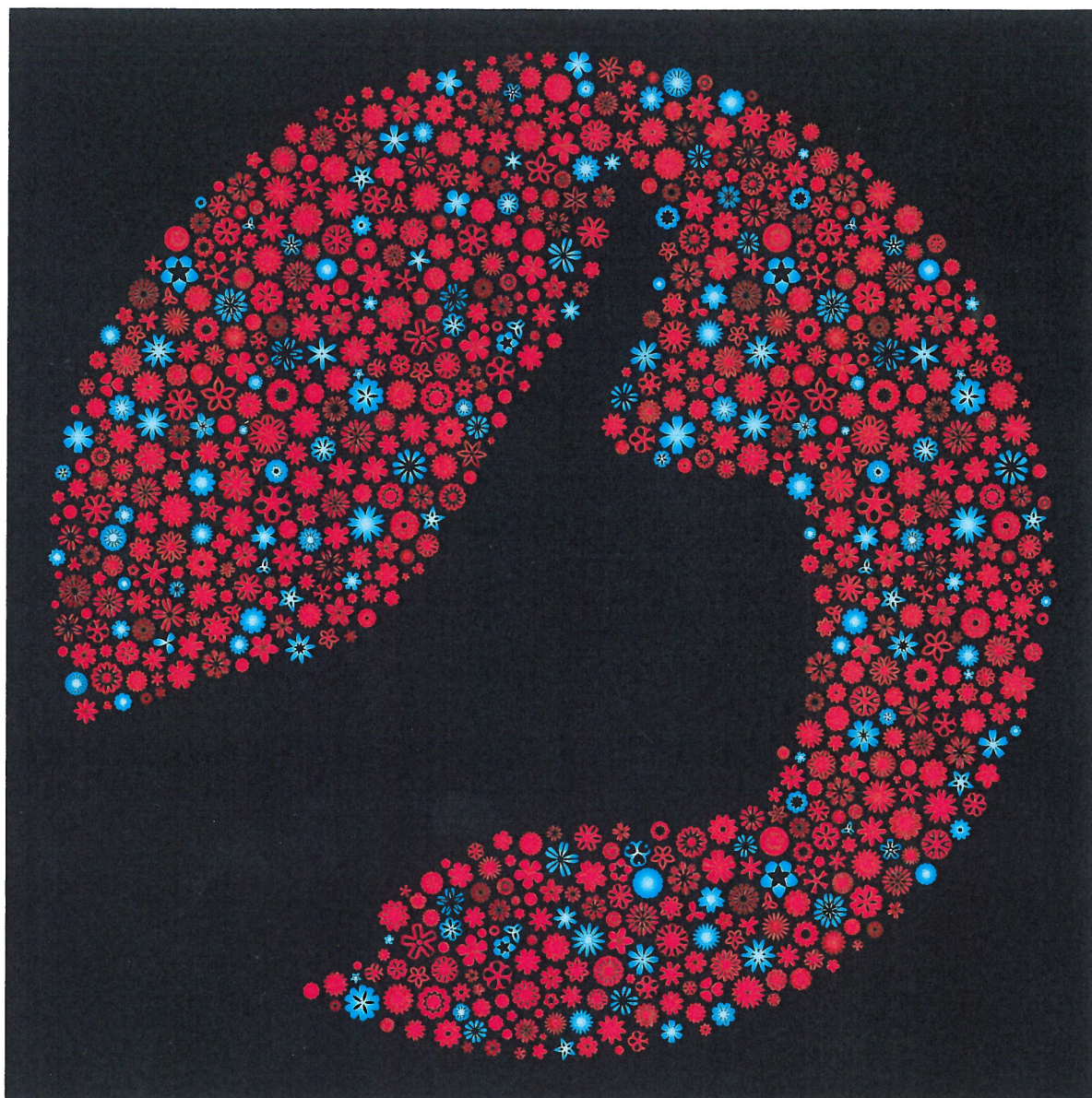
Kenmerkend voor sociale professies is dat niet of nauwelijks gebruik wordt gemaakt van gereedschappen of instrumenten in de uitvoering van werkzaamheden. Uiteraard, cliënten kunnen contact leggen met behulp van telefoon of e-mail, gegevens worden opgeslagen in informatiesystemen en bij sommige methodieken wordt gebruik gemaakt van opnameapparatuur zoals video of voorwerpen zoals poppetjes, maar zulke hulpmidde-

len hebben een ondersteunende functie en zijn niet van doorslaggevend belang voor de kern van de uitvoerende werkzaamheden. De professional moet het vooral zelf doen, dus zonder instrumentarium als verlengstuk van zijn eigen vakbekwaamheid. Daarom wordt wel gezegd: de professional is zijn eigen instrument (Phorza 2009).

Deugdedthiek

Dat de professional zijn eigen instrument is, heeft twee betekenissen. Enerzijds moet hij het zelf kunnen. Hij moet bekwaam zijn, dat wil zeggen de competentie bezitten om de kerntaken van het beroep naar behoren uit te voeren. Anderzijds moet hij het ook zelf willen. Hij moet niet alleen bekwaam zijn, maar ook de intentie of de bereidheid bezitten om die bekwaamheid in dienst te stellen van het uitvoeren van de beroepstaken met het oog op het realiseren van professionele doelen en idealen. De professional moet niet alleen de vereiste deskundigheid bezitten maar ook de gewenste houding. De professional moet deugen, hij moet als het ware op de juiste wijze afgestemd en ingesteld zijn, net als het

Deugden ver-
woorden morele
kwaliteiten van
personen.

Bigstockphoto

gereedschap van een vakman. Daarom wordt van oudsher veel aandacht besteed aan attitudeontwikkeling in de voorbereiding op en de uitvoering van de werkzaamheden van sociale professionals.

Raakvlak

In dit opzicht bezit de beroepspraktijk van sociale professionals een belangrijk raakvlak met de deugdedethiek, de ethiek die deugden centraal stelt. Een deugd is een in moreel opzicht voortreffelijk houdingsaspect, een uitstekend persoonlijkheidskenmerk, een excellente karaktertrek. Deugden verwoorden morele kwaliteiten van personen. Men spreekt ook wel van een duurzame gedragsdispositie. Daarmee wordt bedoeld dat iemand die bijvoorbeeld eerlijkheid of oprechtheid als deugd bezit (dispositie), geneigd is om onder alle omstandigheden de waarheid te spreken (gedrag). Beschrijvingen van deugden kunnen we aantreffen in godsdiensten zoals christendom en islam, hindoeïsme en boeddhisme. Wat feitelijk als een deugd wordt beschouwd, is sterk afhankelijk van de visie op het goede leven en de

plaats van de mens in de wereld. In de westerse cultuur werden vroeger bijvoorbeeld nederigheid en dienstbaarheid als belangrijke persoonskenmerken beschouwd, terwijl tegenwoordig eerder zelfbewustzijn en assertiviteit als waardevolle karaktertrekken worden gezien. Deze verandering hangt samen met de secularisering en individualisering van de samenleving en de daarmee gepaard gaande verschuivingen in de opvattingen over het goede leven.

Wie wil ik zijn?

Ethiek wordt vaak geassocieerd met de vraag: wat moet ik doen? De nadruk ligt dan op het concrete handelen in specifieke situaties. Dit zou smalle ethiek kunnen worden genoemd (De Jonge 2012). In deugdedethiek gaat het eerder om de vraag: hoe zal ik leven? Of zelfs: wie wil ik zijn? Deugdedethiek heeft in die zin een breder of fundamenteeler karakter. Deugdedethiek is de oudste vorm van ethiekbeoefening in de westerse cultuur. Haar basis ligt in de Griekse filosofie. Plato schrijft reeds over deugden en vooral Aristoteles (1999) heeft de

Blijkbaar is het gedrag dat mensen vertonen niet alleen een kwestie van de juiste houding maar ook sterk afhankelijk van de feitelijke omstandigheden.

(Phorza 2009, De Jonge 1995). Ook inspirerende benaderingen zoals de presentiebenadering (Baart 2001/2006) en de zorgethiek (Tronto 1993) bezitten een duidelijke verwantschap met de deugdethiek. Presentie en zorgzaamheid zijn immers in wezen deugden oftewel voortreffelijke houdingsaspecten. Recentelijk worden dan ook pogingen ondernomen om de deugdethiek vruchtbaar te maken voor de professionele ethiek van het sociaal werk (De Jonge 1995, Banks & Gallagher 2008, Van den Bersselaar 2009). Het besef is gegroeid dat sociale professionals in unieke en complexe situaties – ondanks alle mogelijke hulpmiddelen zoals protocollen en hulpbronnen zoals teamoverleg – er uiteindelijk toch zelf voorstaan. En dan moeten ze het, naast hun expertise en bekwaamheid, vooral hebben van zichzelf en hun voortreffelijke houding als het belangrijkste instrument.

Het juiste midden

Maar hoe weten we nou of een houding voortreffelijk is of niet? Aristoteles geeft daarop niet een gemakkelijk antwoord, maar hij biedt wel een belangrijk houvast. Hij benadrukt dat een deugd nooit het tegendeel is van een ondeugd maar het juiste midden tussen twee extremen. Dapperheid, bijvoorbeeld, lijkt misschien het tegendeel van lafheid, maar dat is volgens Aristoteles niet juist. Dapperheid is namelijk gebaseerd op de juiste dosis moed, en is daarmee het juiste midden tussen te weinig moed (lafheid) en te veel moed (overmoed). Lafheid (te weinig) staat niet tegenover dapperheid (de juiste mate) maar tegenover overmoed (te veel). Lafheid leidt tot het ontlopen van moeilijkheden, zoals het niet opkomen voor dat wat waardevol maar weerloos is, en dat is niet deugdzaam. Overmoed daarentegen leidt tot waaghalzerij, dat wil zeggen tot het nemen van onverantwoorde risico's, en dat is evenmin deugdzaam.

Wat dan dat juiste midden is, kan niet in zijn algemeenheid worden bepaald. Dat is namelijk sterk afhankelijk van de situatie waarbinnen de persoon moet handelen. De bepaling van het juiste midden berust dus niet op een of andere abstracte berekening van een kwantitatief gemiddelde tussen twee extremen. Dapperheid als deugd is niet zoiets als 50 procent moed onder alle omstandigheden. Het gaat juist om het zoeken naar het kwalitatieve optimum, het morele maximum voor een concrete situatie. De juiste mate van moed moet binnen de specifieke omstandigheden worden bepaald.

- deugdethiek verder ontwikkeld (zie ook Bijlsma 2005). In de middeleeuwen is de deugdethiek uitgebreid met christelijke elementen door denkers zoals Augustinus en Thomas van Aquino. In de moderne tijd is de deugdethiek binnen de filosofie op een zijspoor geraakt omdat andere aspecten van de ethiek centraal werden gesteld, zoals rechten, plichten of gevoelens (Banks & Gallagher 2009). De laatste decennia is echter sprake van een heropleving (MacIntyre 1981/19852R, Comte-Sponville 1997, Van Tongeren 2003).

Voortreffelijke houding

Deugden zijn terug te vinden in alle facetten van de beroepspraktijken van sociaal werk; denk aan opleidingsdoelen, functieprofielen en methodiekbeschrijvingen. Zo staat in de beroepscode voor sociaalagogisch werkers en voor maatschappelijk werkers respect centraal

CASUS: BASAAL RESPECT

De casus is ontleend aan Banks & Gallagher (2009: 112-114). De casus betreft een passage uit een interview met een sociaal werker. De casus is hier enigszins ingedikd en vertaald weergegeven.

Debbie is als sociaal werker verbonden aan een centrum dat kwetsbare kinderen en hun gezinnen ondersteunt. In het interview vertelt zij over een chaotisch gezin, bestaande uit onder meer moeder Lorraine, die worstelt met een drugsverslaving, en haar vijfjarige zoontje Jimmy die vaak te laat op school komt. Debbie stimuleert Lorraine om een constructieve relatie met school op te bouwen. Debbie vertelt:

Lorraine zei tegen mij: 'Telkens wanneer ik die school binnenga, kijken ze naar mij alsof ik een verslaafde ben.' Ik antwoordde: 'Hoe bedoel je dat? Is het misschien dat je erg bewust bent van jezelf?' Ik deed verschrikkelijk mijn best om haar duidelijk te maken dat ze alleen bezorgd zijn om Jimmy, dat hij recht heeft op onderwijs en dat zij daarvoor moet zorgen. Ik zei: 'Misschien kijken ze helemaal niet naar jou als een drugsgebruiker.' Maar zij zei: 'Jij snapt er helemaal niets van.'

Debbie vertelt vervolgens over een bespreking van de zorgkinderen op school. Het was haar opgevallen dat Jimmy niet op de lijst stond.

Dus een docente zei: 'Verder nog iets?' En ik zei: 'Ik vroeg me af hoe het met Jimmy gaat.' De docente zei: 'O, dat mens! Dat is een echte mislukking, een complete verslaafde.' Ik zei: 'Maar ik vroeg naar Jimmy.' Maar ze kon geen antwoord geven. Ik zei: 'Ik moet je echt confronteren met wat je zonet hebt gedaan. Ik heb keihard gewerkt met zijn moeder die zei dat ze zich veroordeeld voelde telkens wanneer ze op school kwam. En ik zei telkens weer: "Nee, nee, nee, Lorraine, dat is niet zo, dat is niet zo, dat is niet zo." Maar nu besef ik dat ik haar mijn verontschuldiging moet aanbieden, want ik heb het net zelf meegemaakt.' De docente reageerde erg defensief. Daarom legde ik uit dat we onze manier om over mensen na te denken moeten veranderen. Ik legde uit dat je Jimmy niet moet zien als het kind van een drugsverslaafde, maar als een vijfjarige die recht heeft op onderwijs, die moet omgaan met chaotische ouders.

Na de bijeenkomst kwam de docente Debbie achterna. Ze bood haar haar excuses aan en bedankte haar.

Natuurlijk vertelde ik Lorraine niet van het incident. Maar een week later vroeg ik haar hoe het op school ging. Ze zei: 'God, het is zo anders, weet je, ik word elke dag na school uitgenodigd en praat even met de docent. Het is zo geweldig, ik weet nu wat hij doet, en als ik me zorgen maak, dan bespreek ik dat.'

Debbie besluit haar betoog:

And, you know, I could give you other, similar examples of that basic respect, which underpins everything we do in social work.

In de ene situatie vereist dapperheid meer moed dan in de andere. Wanneer een volwassene een escalerende ruzie tussen twee kleine kinderen beëindigt, dan is daar doorgaans weliswaar niet zoveel moed voor nodig, maar waar het om gaat is dat het wel deugdzaam is. De volwassene had ook vreselijk kunnen opzien tegen de confrontatie, en in die zin kan wel van dapperheid in de situatie worden gesproken. Voor corrigeren is een zekere courage nodig, en waar het op aan komt is niet of het veel of weinig is maar dat deze wordt ingezet in de juiste mate, en op het juiste moment en op de juiste wijze.

Praktische wijsheid

Het vermogen om te weten wat in een concrete situatie het juiste midden is, wordt wel praktische wijsheid genoemd. Deze wijsheid is dus niet theoretisch maar praktisch van aard en berust vooral op ervaring. Praktische wijsheid omvat meerdere vermogens: waarnemen, afwegen, beslissen en handelen. Personen met praktische wijsheid zijn gevoelig voor het belang van de morele aspecten in een concrete situatie, kunnen de belangrijke aspecten tegen elkaar afwegen, op grond daarvan tot een weloverwogen besluit komen, en dat besluit ook in een gepaste handeling omzetten. Praktische wijsheid vereist dus een optimale afstemming tussen voelen en denken, willen en doen. Praktische wijsheid is niet alleen zelf een deugd, maar bovendien een deugd die nodig is om de andere deugden te verwerven en uit te oefenen. Praktische wijsheid is immers nodig om het juiste midden, het kwalitatieve optimum te vinden.

Sociale professionals vertellen vaak over het belang van een ervaren collega die hen heeft geïnspireerd tot hun eigen professionele ontwikkeling

Het juiste midden speelt ook in sociaal werk een belangrijke rol. Voor de professionele relatie, de verhouding tussen professional en cliënt, wordt van oudsher vooral het juiste midden tussen afstand en nabijheid van belang geacht. Sociale professionals moeten enerzijds voorkomen dat ze bemoeizuchtig worden, de cliënt te dicht op de huid zitten, ten onrechte ingrijpen. Maar ze moeten er anderzijds ook voor waken dat ze onverschillig worden, de boel maar laten waaien en ten onrechte niet ingrijpen (vgl. Van der Laan 1990). De juiste balans hierin vinden, is niet eenvoudig en lijkt ➡

- ook sterk afhankelijk te zijn van de tijdgeest. Gedurende de laatste decennia wordt binnen het sociaal werk naar een nieuw evenwicht gezocht door pleidooien voor meer nabijheid. Enerzijds in de vorm van aandacht voor de cliënt als persoon, zoals in de presentiebenaandering (Baart 2001/2006) en de zorgethiek (Tronto 1993). Anderzijds ook in de vorm van sneller ingrijpen bij problematiek en overlast, bijvoorbeeld door middel van bemoeizorg (Hendrix 1998) en *outreaching* werken (Van Doorn, Van Etten & Gademan 2008). Dat betekent echter niet dat de tendens naar meer afstand volledig afwezig is, zoals uit pleidooien voor zelfredzaamheid en eigen kracht blijkt (zie bv. VWS 2010).

Deugdencatalogus

Meerdere pogingen zijn ondernomen om een lijst van deugden op te stellen, een zogeheten deugdencatalogus. Volgens Plato bestaat de mens als het ware uit drie componenten, een redelijk, een strevend en een behoeftig deel. Elke component kent zijn eigen deugd. De voortreffelijkheid van het redelijke deel is de wijsheid, van het strevende deel is dat de dapperheid, en de deugdzaamheid van de behoeften is gelegen in de matigheid. Daarnaast onderscheidt hij nog een vierde deugd, de rechtvaardigheid of rechtschapenheid.

Sociaal werk deugt alleen wanneer het wordt uitgevoerd door sociale professionals die deugen binnen organisaties die deugen

Daarvan is sprake wanneer de drie componenten op voortreffelijke wijze op elkaar zijn afgestemd, waardoor de mens een harmonieus en deugdzaam geheel is. En dat betekent voor Plato vooral dat de wijsheid de leiding heeft. Dit mensbeeld vertaalt Plato overigens ook naar de samenleving: de heersers dienen wijs te zijn, de soldaten dapper en de werklieden matig, en wanneer ieder zijn plek kent, dan is de samenleving als geheel rechtvaardig. Plato's deugden worden wel de kardinale deugden genoemd. Deze benaming is afgeleid van het Latijnse woord *cardo*, een soort scharnier. Deze aanduiding houdt dus in dat dit de deugden zijn waar alles om draait. De kardinale deugden worden dus beschouwd als de basis voor een deugdzaam leven. In de middeleeuwen heeft Thomas van Aquino daar uit de christelijke traditie de zogeheten theologale

deugden aan toegevoegd: geloof, hoop en liefde (vgl. I Kor 13,12-13), kortweg het kennen van, het vertrouwen op en het verlangen naar God als het hoogste goed. Banks & Gallagher (2009) stellen eveneens zeven deugden voor het sociaal werk centraal, waarbij ze benadrukken dat deze lijst niet volledig is en ook niet per se de belangrijkste deugden bevat, maar dat de genoemde houdingsaspecten wel belangrijk zijn. Voor het omgaan met complexe praktijksituaties is vooral professionele wijsheid van belang, dat wil zeggen praktische wijsheid toegespitst op professionele praktijken. Voor het professionele contact met cliënten wijzen zij op de waarde van zorg, respect en betrouwbaarheid. Binnen de institutionele context van de professionele werkzaamheden achten zij moed, integriteit en rechtvaardigheid van belang. Sociale professionals die deze deugden weten te verwerven en te integreren in hun persoonlijkheid, bezitten inderdaad een voortreffelijke beroepshouding.

Het verwerven van deugden

Hoe verwerf je een voortreffelijke beroepshouding? Hoe word je deugdzaam? Het simpele antwoord is: afkijken en uitproberen. Wanneer je wijs wil worden, dan kun je wijze mensen tot voorbeeld nemen. Je kunt je dan laten inspireren door mensen zoals koning Salomon en Nelson Mandela. Ook sociale professionals vertellen vaak over het belang van het contact met een ervaren collega die hen heeft geïnspireerd tot hun eigen professionele ontwikkeling. Vervolgens is het een kwestie van zelf uitproberen. Wanneer je jezelf bijvoorbeeld wel vaker op een leugentje betrapt, dan kun je gaan zoeken naar de oorzaken daarvan. Dan kan blijken dat je vaak in situaties verkeert waarin het onveilig is om eerlijk te zijn. Of je ontdekt dat je het liefst conflicten uit de weg gaat. Je kunt dan alleen een wending aan je leven geven door te experimenteren met ander gedrag. Meestal gaat dat gepaard met vallen en opstaan. Het aardige van de deugdedethiek is dus de erkenning dat mensen niet volmaakt zijn en dat er ruimte is om te leren, ook van je eigen fouten.

Kritiek

Toch is er veel kritiek op de deugdedethiek (vgl. Banks & Gallagher 2009). Deze benadering legt namelijk de nadruk op het individu en zijn karakter, en veronderstelt daarbij dat personen duurzame kenmerken bezitten, dat wil zeggen dat ze onder alle omstandigheden hetzelfde gedrag kunnen vertonen. Ahrendt (2005) heeft echter naar aanleiding van het proces tegen de nazi Eichmann geschreven over de banaliteit van het kwaad, waarmee zij bedoelt dat een saai en fantasie-loos burgermannetje een centrale rol kon spelen in de massamoord op de Joden. Hoewel haar interpretatie van dit specifieke historische geval is bekritiseerd, heeft wetenschappelijk onderzoek wel ondersteuning opgeleverd voor de algemene strekking van haar betoog.

Zimbardo (2010) heeft door middel van het beruchte Stanford Prison-experiment laten zien dat gewone studenten sadistisch gedrag kunnen vertonen enkel door ze de rol van cipier te geven. En Milgram (1983) liet zien dat een experimentele setting met een onderzoeksleider voldoende is om mensen zover te krijgen dat ze anderen ogenschijnlijk dodelijke elektrische schokken toedienen. Ofschoon niet alle proefpersonen zover gingen, zetten zulke onderzoeksresultaten de opvattingen over duurzame persoonlijkheidskermerken, over deugdzaamheid danig onder druk.

Gunstige context

Blijkbaar is het gedrag dat mensen vertonen niet alleen een kwestie van de juiste houding maar ook sterk afhankelijk van de feitelijke omstandigheden. De conclusie moet dan ook zijn dat deugdzaamheid slechts voor een deel in personen kan en ook moet worden verankerd. Voor het andere deel zijn de meesten van ons afhankelijk van een gunstige context. Voor sociale professionals betekent dit dat zij niet alleen moeten

werken aan hun eigen deugdzaamheid, maar dat ze ook moeten kunnen vertrouwen op de organisatiecultuur en op de maatschappelijke kaders voor de inbedding van hun professionele activiteiten. Overigens dragen ze ook een professionele verantwoordelijkheid om deze context waar mogelijk in stand te houden en te verbeteren. Sociaal werk deugt alleen wanneer het wordt uitgevoerd door sociale professionals die deugen binnen organisaties die deugen. ✚

OVER DE AUTEUR

Ed de Jonge is verbonden aan Hogeschool Utrecht. Hij is binnen het lectoraat Innovatieve Maatschappelijke Dienstverlening projectleider van een onderzoek naar morele dilemma's in de ambulante beroepspraktijk van sociale professionals. Ook is hij redactielid van het door Movisie geïnitieerde project voor het ontwikkelen van een webondersteunde kennisbasis voor sociaal werk. Informatie en contact: www.professionaallifeit.nu

---

Bronnen

Voor zover beschikbaar is verwezen naar Nederlandstalige bronnen.

- Arendt, H. (2005). *Eichmann in Jeruzalem: De banaliteit van het kwaad*. (z.p.)
- Aristoteles (1999). *Ethica Nicomachea*. Groningen: Historische Uitgeverij.
- Baart, A. (2001¹/2006^{3R}). *Een theorie van de presentie*. Den Haag: Lemma.
- Banks, S. & Gallagher, a. (2009). *Ethics in Professional Life: Virtues for Health and Social Care*. Basingstoke/New York: Palgrave Macmillan.
- Bersselaar, V. van den (2009). *Bestaansethiek: Normatieve professionalisering en de ethiek van identiteits-, levens- en zingevingsvragen*. Amsterdam: SWP.
- Bijlsma, J. (2005). *Over het voortreffelijke: Tien lezingen over de Ethica van Aristoteles*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Comte-Sponville, A. (1997). *Kleine verhandeling over de grote deugden*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas.
- Doorn, L. van, Etten, Y. van & Gademan, M. (2008). *Outreaching werken: Handboek voor werkers in de eerste lijn*. Bussum: Coutinho.
- Hendriks, H. (Ed.) (1989). *Handboek bemoeizorg: 'Je gaf niet thuis'*. Nijmegen: RIAGG.
- Jonge, E. de (1995). *Ethiek voor maatschappelijk werkers: Een methodische aanpak van morele dilemma's*. Bussum: Coutinho.
- Jonge, E. de (2012). Beroepsethiek in soorten en maten. *Sozio-SPH*, 17 (4), 42-45.
- Laan, G. van der (1990). *Legitimatieproblemen in het maatschappelijk werk*. Utrecht: SWP.
- MacIntyre, A. (1981/1985^{2R}). *After Virtue: A Study in Moral Theory*. London: Duckworth.
- Milgram, S. (1983). *Obedience to Authority: An Experimental View*. New York etc.: Harper & Row.
- Phorza: beroepsvereniging voor sociaalagogische professionals (2009). *Beroepscode voor sociaalagogische werkers*. (z.p.)
- Tongeren, P. van (2003). *Deugdelijk leven: Een inleiding in de deugdeethiek*. Amsterdam: SUN.
- Tronto, J. (1993). *Moral Boundaries: A Political Argument for an Ethics of Care*. New York: Routledge.
- VWS (2010). *Welzijn Nieuwe Stijl*. Den Haag: VWS.
- Zimbardo, P.G. (2010). *Het Lucifer Effect: Hoe gewone mensen zich laten verleiden tot het kwaad*. Rotterdam: Lemniscaat.